

Herschikking in de *Bijbel in Gewone Taal*

Dit artikel bespreekt waarom er in de *BGT* soms zinnen worden omgedraaid.

Herschikking: een veelvuldig gebruikte vertaaltransformatie

In elke vertaling wordt rekening gehouden met de verschillen tussen brontaal en doeltaal. Om de verschillen tussen brontaal en doeltaal te overbruggen, maken vertalers gebruik van verschillende vertaaltransformaties. Een van die transformaties is het herschikken van informatie. Herschikking is een veelvuldig gebruikte vertaaltransformatie.

Dat komt in de eerste plaats doordat elke taal zijn eigen grammaticale systeem heeft. Vergelijk bijvoorbeeld de Franse zin 'J'ai vu mon père' met het Nederlandse equivalent 'Ik heb mijn vader gezien'. In het Frans volgen het hulpwerkwoord en hoofdwerkwoord elkaar direct op, terwijl het hoofdwerkwoord in het Nederlands achteraan in de zin staat.

Een tweede reden om herschikking toe te passen heeft te maken met de zinsfocus. Elke taal heeft namelijk zijn eigen manier om de belangrijkste informatie in de zin te benadrukken. Zo heeft het Nederlands meestal de focus aan het eind van de zin: bekende informatie komt aan het begin en de nieuwe informatie, die het belangrijkste is, komt aan het eind.¹ In bijvoorbeeld het Hebreeuws is dat anders: daar ligt de focus meestal aan het begin van de zin. Zo is de oorspronkelijke, Hebreeuwse, volgorde van 2 Samuel 13:1 (Hij werd verliefd op haar, Amnon, de zoon van David) in het Nederlands: 'Amnon, de oudste zoon van David, werd verliefd op haar' (NBV). De focus ligt in beide talen op 'werd verliefd op haar'. In het Nederlands komt dat zinsdeel achteraan en in het Hebreeuws komt het juist vooraan in de zin.

BGT: duidelijke samenhang en focus op microniveau

Herschikking gebeurt in vertalingen dus in eerste instantie om te voorkomen dat zinnen ongrammaticaal worden of om een zinsdeel dat in de brontekst de nadruk krijgt, ook in de doelttekst te benadrukken.

In de BGT kan herschikking ook nog in een ander geval worden toegepast: als de strekking van een teksteenheid op microniveau² te moeilijk of onduidelijk is. De BGT wil een *begrijpelijke* vertaling zijn. Een tekst wordt niet alleen begrijpelijker door het gebruik van gemakkelijke woorden en eenvoudige zinnen, maar ook door een duidelijke samenhang tussen de zinnen en een heldere focus binnen een teksteenheid. Hoe duidelijker de samenhang en focus, hoe beter een lezer de tekst kan begrijpen. Vaak wordt de strekking van een tekst al duidelijker als de verbanden expliciet worden gemaakt door het gebruik van voegwoorden. Maar soms is het ook nodig om woorden of zelfs zinnen te herschikken.

Herschikking in de BGT

De BGT-vertaler wil dat de strekking van elke kleine teksteenheid zo duidelijk mogelijk is. Concreet betekent dit dat de vertaler ernaar streeft elke perikoop qua samenhang en focus zo duidelijk mogelijk te krijgen. De ene keer gebeurt dat door verbanden expliciet te maken met voegwoorden. De andere keer moet een woord en soms zelfs een zin verplaatst worden. Het gevolg kan zijn dat informatie uit het ene vers terecht komt in het volgende of vorige vers. In zo'n geval worden de betreffende versnummers samengenomen.

De vertalers van de BGT passen herschikking over verzen heen overigens alleen toe als dat noodzakelijk is voor een goed begrip van de tekst. Aan de hand van voorbeelden uit 1 en 2 Samuel laat ik zien op basis van welke overwegingen een vertaler van de BGT besluit tot herschikking. Als vergelijkingsmateriaal gebruik ik de NBV, waarin herschikking over verzen heen zelden wordt toegepast.² Zo hoop ik een duidelijk beeld te schetsen van de herschikkingsregel die geldt voor de BGT en de vertaalkeuzes die daaruit voortvloeien.

Bij elkaar wat bij elkaar hoort

Een eerste voorbeeld van herschikking vinden we in 2 Samuel 19:35-36. In de NBV zijn die verzen als volgt vertaald:

³⁵ Maar Barzillai antwoordde: 'Ik ben aan het einde van mijn levensdagen. Waarom zou ik nog met de koning meegaan naar Jeruzalem?' ³⁶ Ik ben nu tachtig jaar. Wat valt er voor mij nog te genieten van het leven? Kan ik nog proeven wat ik eet en drink? Kan ik de stem nog horen van zangers en zangeressen?'

De zinsvolgorde in de NBV, die overeenkomt met de brontekst, is voor de BGT te ingewikkeld. Dat komt door de voortdurende wisseling van onderwerp. De vertaling wordt makkelijker als bij elkaar staat wat bij elkaar hoort:

³⁵⁻³⁶ Toen zei Barzillai: 'Ik heb niet lang meer te leven, want ik ben al tachtig. Waarom zou ik dan met u meegaan naar Jeruzalem? Ik kan toch nergens meer van genieten! Ik proef niet meer wat ik eet of drink. Ik kan niet meer luisteren naar mooie muziek.'

De BGT-vertaler kiest hier dus ten behoeve van een duidelijke samenhang voor herschikking. Door 'ik ben tachtig' meteen te verbinden met 'ik heb niet lang meer te leven', staat bij elkaar wat bij elkaar hoort. Het wordt logischer en dus begrijpelijker.

Duidelijke opbouw

Een tweede voorbeeld vinden we in 2 Samuel 19:25-26. In de NBV zijn die verzen als volgt vertaald:

²⁵ Ook Mefiboset, de kleinzoon van Saul, was de koning tegemoet gekomen. Vanaf de dag dat de koning was weggegaan tot nu, de dag waarop hij ongedeed terugkeerde, had Mefiboset zijn voeten niet gewassen, zijn baard niet verzorgd en zijn kleren niet verschoond. ²⁶ Toen hij de koning vanuit Jeruzalem tegemoet kwam, vroeg deze hem: 'Waarom bent u niet met me meegegaan, Mefiboset?'

Door voor een andere opbouw te kiezen, kun je dit gedeelte eenvoudiger maken. In de NBV komt, net als in de brontekst, het zinsdeel 'vanuit Jeruzalem' vrij plotseling. Als lezer kun je je afvragen: Hoezo vanuit Jeruzalem? Woonde Mefiboset daar? Was hij daar toevallig? Ook de werkwoordstijden maken de passage lastig: eerst gaat het over Mefiboset die naar David toe gaat, daarna komt er een terugblik, en vervolgens gaat het weer verder met Mefiboset die David tegemoet komt. Dat heen en weer springen in tijd maakt de tekst ook lastig.

Door de verzen te herschikken, kan het zinsdeel 'vanuit Jeruzalem' naar voren verplaatst worden:

²⁵⁻²⁶ Ook Mefiboset, de kleinzoon van Saul, wilde David ontmoeten. Vanaf de dag dat David gevlucht was, had Mefiboset op hem gewacht in Jeruzalem. Al die tijd had hij niets aan zijn

uiterlijk gedaan. Hij had zijn lichaam en zijn baard niet verzorgd. Ook had hij zijn kleren niet gewassen.

Toen hij bij David kwam, vroeg David: 'Waarom ben je niet met me meegegaan?'

In plaats van 'Jeruzalem' pas ter sprake te brengen als Mefiboset naar David toe gaat (vanuit Jeruzalem), noemen de vertalers 'Jeruzalem' al bij het wachten van Mefiboset (in Jeruzalem). Daardoor wordt de tekst een stuk duidelijker.

Ook het probleem van de tijdswisseling is nu opgelost. De vertalers hebben daarvoor 'Mefiboset (...) was de koning tegemoetgekomen' (vers 25 in de NBV) geïmpliciteerd. Dat kan goed, want dat gegeven wordt duidelijk uit de context: door de combinatie van 'Hij wilde David ontmoeten' en 'Toen Mefiboset bij David kwam', weet de lezer dat Mefiboset in de tussentijd naar David toe gaat.

Lastige perspectiefwisseling en verwarrende herhaling

In 2 Samuel 13:34-38 hebben de BGT-vertalers te maken met twee problemen. Het eerste probleem betreft wisselingen van perspectief die de tekst moeilijk maken. Het tweede probleem betreft een herhaling die verwarring kan opleveren bij de lezer. In de NBV is 2 Samuel 13:34-38 als volgt vertaald:

³⁴ Even later meldde de wachtpost die op de uitkijk stond, dat hij in de verte vanuit de bergen een grote menigte zag aankomen. Absalom had inmiddels een veilig heenkomen gezocht. ³⁵ Jonadab zei tegen de koning: 'Ziet u wel, daar komen de koningszonen, wat heb ik u gezegd?' ³⁶ Hij was nog niet uitgesproken, of inderdaad, daar kwamen de koningszonen al aan. Ze begonnen luidkeels te jammeren, en ook de koning en alle hovelingen schreeuwden het uit van verdriet. ³⁷ Ondertussen vond Absalom een veilig heenkomen bij Talmai, de zoon van Ammichur, de koning van Gesur, terwijl David bleef rouwen over zijn zoon.

Absaloms terugkeer

³⁸ Toen Absalom drie jaar in Gesur woonde, waar hij een veilig heenkomen gevonden had, ³⁹ vatte koning David het plan op om tegen Absalom ten strijde te trekken, want de rouw over de dood van Amnon was voorbij.

In vers 34 van de NBV verspringt – net als in de brontekst – het perspectief van David heel even naar Absalom met het zinnetje 'Absalom had inmiddels een veilig heenkomen gezocht'. Een ongeoefende lezer raakt hierdoor de draad kwijt. In vers 37-38 wordt het helemaal moeilijk. Daar verspringt het perspectief constant: eerst ligt het perspectief bij Absalom, dan bij David, dan weer bij Absalom, en ten slotte weer bij David.

Dit gedeelte is niet alleen lastig door die perspectiefwisselingen, maar ook door een herhaling. Zo wordt er in de NBV, net als in de brontekst, drie keer gezegd dat Absalom een veilig heenkomen zocht/vond (in de brontekst staat, letterlijk vertaald, 'Absalom ontkwam/was ontkomen'): in vers 34, vers 37 en vers 38. De lezer kan door die herhaling in de war raken en bijvoorbeeld denken dat Absalom meerdere keren vlucht.

Door 2 Samuel 13:34-38 te herschikken, kunnen beide problemen worden opgelost. In de BGT wordt de vertaling dan als volgt:

³⁴⁻³⁸ Een bewaker van het paleis zag een grote groep mensen uit de bergen komen. Jonadab zei: 'Ziet u wel? Daar komen uw zonen, zoals ik gezegd heb!' Op dat moment kwamen de zonen binnen. Ze begonnen hard te huilen, net als David en zijn dienaren.

David wil Absalom gevangennemen

Intussen was Absalom naar de stad Gesur gevlucht. Daar ging hij wonen bij koning Talmai, de zoon van Ammichur. Absalom bleef daar drie jaar.

Drie jaar lang rouwde David elke dag om Amnon.³⁹ Daarna bedacht hij een plan om Absalom gevangen te nemen.

In deze vertaling komen geen lastige perspectiefwisselingen voor. In het begin wordt het verhaal vanuit het perspectief van David verteld, daarna gaat het over Absalom die naar Gesur is gevlucht en tot slot gaat het perspectief weer naar David. Vers 39 sluit nu overigens ook goed aan op vers 34-38, waardoor 'de rouw over de dood van Amnon was voorbij' geïmpliciteerd kan worden en de vertalers het kunnen vervangen door 'Daarna'.

De drie losse mededelingen over Absaloms vlucht zijn nu samengevat tot één mededeling: 'Intussen was Absalom (...) gevlucht'. De tekst heeft daardoor ook geen last meer van verwarrende herhalingen.

Lastige onderbrekingen

Een van de meest voorkomende problemen die de BGT-vertaler dwingt tot herschikken, is de lastige onderbreking. Een doorlopend verhaal wordt in de brontekst nogal eens onderbroken, waardoor de lijn van het verhaal niet goed meer te volgen is. Een voorbeeld van een lastige onderbreking is te vinden in 1 Samuel 18:26-27. In de NBV zijn die verzen als volgt vertaald:

²⁶ De hovelingen brachten Sauls woorden aan David over, en die stemde er toen mee in om schoonzoon van de koning te worden. Nog binnen de termijn voldeed hij aan de gestelde voorwaarde. ²⁷ Hij rukte met zijn troepen uit en doodde tweehonderd Filistijnen. Hun voorhuiden nam hij mee om ze aan de koning af te dragen. Het waren er meer dan genoeg om de hand van de koningsdochter te verwerven, en Saul gaf hem zijn dochter Michal tot vrouw.

De zin 'Nog binnen de termijn voldeed hij aan de gestelde voorwaarde' onderbreekt een reeks van concrete gebeurtenissen. Die zin geeft namelijk een samenvatting van een concrete actie die daarna verteld wordt: 'Hij rukte met zijn troepen uit (...) af te dragen'. Het zou makkelijker zijn als de samenvattende zin gevolgd zou worden door een dubbele punt of als de volgende zin een signaalwoord als 'namelijk' of 'want' zou bevatten.

Maar nog eenvoudiger is het om de gebeurtenissen te laten doorlopen en ze niet te onderbreken door een samenvattende opmerking. Alle elementen van de samenvattende zin zijn aanwezig in vers 27, behalve het element 'binnen de termijn'. Dat element uit vers 26 verschuift in de BGT-vertaling naar vers 27, waardoor de verzen 26 en 27 moeten worden samengenomen:

²⁶⁻²⁷ De dienaren van de koning vertelden aan David wat Saul gezegd had. Het leek David een goed plan om zo de schoonzoon van Saul te worden. Hij ging op weg. Samen met zijn soldaten doodde David in korte tijd tweehonderd Filistijnen. Hij bracht hun voorhuiden bij Saul. Toen mocht David met Sauls dochter Michal trouwen.

Ook in 1 Samuel 21:7-10 hebben de vertalers van de BGT zinnen herschikt om de onderbreking van een doorlopend verhaal weg te werken. In de NBV zijn deze verzen als volgt vertaald:

⁷ Daarop gaf de priester hem gewijd brood, want hij had geen ander brood dan het toonbrood uit het heiligdom, dat om de zoveel dagen wordt verversd.

⁸ Er bevond zich daar op die dag ook een dienaar van Saul, een zekere Doëg uit Edom, de opzichter van Sauls herders. Hij was daar vanwege een of andere verplichting aan de HEER.

⁹ 'Hebt u hier misschien ook een lans of een zwaard?' vroeg David aan Achimelech. 'Ik heb niet eens mijn zwaard en mijn andere wapens kunnen meenemen, zo veel haast was er bij de opdracht van de koning.' ¹⁰ 'Ik heb hier het zwaard van de Filistijn Goliat, die u in de Terebintenvallei verslagen hebt,' antwoordde de priester. 'Daar hangt het, achter het priestergewaad, gewikkeld in een doek. Als u wilt kunt u het meenemen. Een ander wapen is hier niet.' 'Zoals dit is er geen tweede,' zei David. 'Geef het mij.'

Vergelijk daarmee de BGT:

⁷ Toen gaf de priester het heilige brood aan David. Want er was niets anders dan die speciale broden. (Die broden liggen altijd op het altaar en ze worden na een paar dagen vervangen door vers brood.)

David vraagt om een wapen

⁸⁻¹⁰ Daarna vroeg David aan de priester: 'Hebt u hier ook een wapen? Want ik had geen tijd om mijn eigen wapens te pakken. De koning had haast met zijn opdracht.' De priester antwoordde: 'Jij hebt Goliat verslagen in het Eikendal. Zijn zwaard is hier. Het ligt onder een doek bij de priestermantel. Neem dat zwaard maar mee als je dat wilt. Want iets anders is er niet.' En David zei: 'Geef het mij, want een beter zwaard bestaat er niet.'

Op die dag was er in de tempel ook een dienaar van Saul. Hij heette Doëg en hij kwam uit Edom. Hij was de leider van Sauls herders.

In de NBV onderbreekt 'een zekere Doëg' de dialoog tussen David en de priester (voor vers 7 zijn die twee al met elkaar in gesprek). In de BGT hebben de vertalers dat probleem opgelost door vers 8 achter vers 10 te plaatsen.

De grenzen van herschikking: microniveau versus macroniveau

De vertalers van de BGT kunnen herschikking over verzen heen toepassen als de strekking van een perikoop anders te onduidelijk wordt. Herschikking wordt dus alleen toegepast ter verduidelijking van de tekst op microniveau. In een enkel geval wordt er herschikt over de grenzen van een perikoop heen, zoals in 2 Samuel 13:34-38. Maar ook daar heeft de herschikking als doel om een heldere tekst op microniveau te krijgen; het gaat erom dat de strekking op perikoopniveau duidelijk is.

De grens van herschikking ligt voor de BGT-vertaler dus op het microniveau. Ter verduidelijking noem ik twee voorbeelden van verzen die de BGT-vertaler niet herschikt, ook al zou je in eerste instantie denken dat het wel nodig is. Het eerste voorbeeld staat in 1 Samuel 2:12-21. Daar valt een hele alinea, de verzen 18-21, buiten de directe context. Als een vertaler die verzen zou verplaatsen, zodat de andere alinea's beter op elkaar aansluiten, zou dat de samenhang op macroniveau verbeteren. Maar op microniveau verandert er dan niets. De verzen 18-21 vormen namelijk samen een kleine teksteenheid, een perikoop.

In 2 Samuel 4:4 is iets soortgelijks aan de hand: daar valt één vers zelfs buiten de rest van het hoofdstuk! Als een vertaler dat vers naar hoofdstuk 9 zou verplaatsen, zou er een duidelijkere samenhang zijn op macroniveau. Maar omdat vers 4 op zichzelf een perikoop vormt, zou dat niets veranderen op microniveau.

De BGT-vertaler past in dergelijke gevallen dus geen herschikking toe, omdat die ingreep geen effect heeft op de begrijpelijkheid van de tekst op microniveau.

Noten

- 1 De focus van een zin kan ook op een andere plek in de zin staan: dat is (in geschreven taal) het geval als de woordvolgorde afwijkt van de gebruikelijke woordvolgorde in de zin. Zie voor voorbeelden Langeveld (1988), 72-73.
- 2 De NBV past herschikking over verzen heen zelden toe. Als de NBV dat toch doet, dan is dat omdat de tekststructuur in de brontekst ook voor een geoefende lezer te moeilijk of vervreemdend is. Zie bijvoorbeeld 2 Samuel 9:10-12, waarin het zinnetje 'En Siba had 15 zonen en 20 knechten' verplaatst wordt omdat het anders geen verband heeft met de tekst eromheen.

Geraadpleegde literatuur

Raymond van den Broeck, *De vertaling als evidentie en paradox*, Antwerpen 1999.

H.W. Hollander, *Vertalen. Een eerste kennismaking*, Baarn/Zutphen 1988.

Arthur Langeveld, *Vertalen wat er staat*, Amsterdam 1988.

Drs. A.D. Stolk was als neerlandicus werkzaam bij het Nederlands Bijbelgenootschap voor het project Bijbel in Gewone Taal.